АБУ ҲОМИД АЛ-ҒАЗЗОЛИЙ ИЛОҲИЙ-ДИНИЙ ҚАРАШЛАРИДА ТАСАВВУФ ФАЛСАФАСИНИНГ РИВОЖЛАНИШИ

Пўлатов Сайёдбек Ҳасанович

Фарғона давлат университети мустақил тадқиқотчи

Annotatsiya: Мақолада Абу Ҳомид ал-Ғаззолий диний-фалсафий, тасаввуфий қарашлари ўз моҳияти билан диний ирфоний ва ахлоқий фалсафий таълимот эканлиги, Аллоҳ, Олам, Инсон тўғрисидаги онтологик масалалар Имом ал-Ғаззолий таълимотидаги бош муаммо, ғоя сифатида қабул қилингани, унинг тасаввуфий-фалсафий моҳияти, у Аллоҳни ва унинг яратиқларини англашда рационал тафаккур билан бир қаторда иррационалистик тамоилларни ишлаб чиққанлиги ёритилади.

Калит сўзлар: Сўфий, ғоя, тасаввуф, фалсафа, Аллоҳ, инсон, ислом, диний.

Юртимизда “хавфсизлик, миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенгликни таъминлаш ҳамда чуқур ўйланган ташқи сиёсат” стратегик вазифалардан бири сифатида белгилаб олинди[1,1-2]. Бу соҳада олиб борилаётган ислоҳотлар дунё миқёсида ҳам муносиб эътироф этилиб, диний бағрикенгликнинг намунали модели сифатида баҳоланмоқда.

Тасаввуф аҳлининг турмуш кечириш тарзига зоҳидлик (аскетизм) – таркидунёчилик, гўшанишинлик хос бўлган. Аммо сўфий аҳли бу дунёдан, борлиқдан бутунлай воз кечган эмаслар, балки Имом ал-Ғаззолий каби буюк мутасаввифлар одамларни Аллоҳни севишга, адолатли бўлишга, ҳаётда фаолликка, руҳан ҳалол-пок меҳнат қилишга, ҳурфикрликка, тенгликка, илм-фанни, ислом динининг моҳиятини тарғиб қилишга даъват этганлар.

Абу Ҳомид ал-Ғаззолий диний-фалсафий, тасаввуфий қарашлари ўз моҳияти билан диний ирфоний ва ахлоқий фалсафий таълимотдир. Аллоҳ,

олам, инсон тўғрисидаги онтологик масалалар таълимотидаги бош ғоя сифатида қабул қилингани унинг фалсафий моҳиятини белгилайди. У Аллоҳни ва унинг яратиқларини англашда рационал тафаккур билан бир қаторда иррационал тамоилларни ишлаб чиқди ва бу ижтимоий онгга сингиб борди.

Имом ал-Ғаззолийнинг тасаввуфни ўша вақтда ҳукмрон мавқеда бўлган ордоксал суннийлар билан ҳам назарий, ҳам назарий-ташкилий яраштиришга қаратилган ҳаракатлари сўфийликнинг янада кенгроқ ёйилишига ва ташкилий мустаҳкамланиб, шаръий муҳофазаланган тариқатларнинг вужудга келишига олиб келди.

Ал-Ашъарийнинг давомчиси, каломнинг энг йирик вакилларидан бирига айланган Имом ал-Ғаззолий тасаввуф таьлимоти тарихида бурилиш палласини бошлаб берди. Аз-Заҳобий, ас-Суютий, ан-Нававий, Ибн Асокир каби йирик ислом уламолари уни V аср (ҳижрий)да динни тикловчиси деб тан олишган. “Исломни том маънода сақлаб қолди”, деб ёзади Ғаззолий ҳақида Шайх Ҳамза Юсуф. Замонавий дунёда ҳам Имом ал-Ғаззолий ислом илоҳиётининг йирик вакилларидан бири деб тан олинади.

Айни пайтда, Ал-Ғаззолий ўз ижодий фаолиятининг сўнгги даврида тасаввуфга тўлиқ берилиб кетган бўлс-да, унинг яна бир белгиланган иши – ҳижрий V асрда исломни янгиловчи вазифаси эди. Бу ўша даврда мусулмон жамоасининг диний талаби бўлган. Ислом динининг ривожи энг аввало тасаввуф ва унинг қадриятларига қаратилган эди. Ал-Ғаззолий исломни янгиловчи сифатида шуни билдики, ислом мавҳумлаштирилган (догматик) динга эмас, тирилтирилган, ҳаётийликка муҳтож эди. Инқироздан чиқиш йўлини излаб, тасаввуфга қадимги тасаввуфий-идеалистик фалсафа, христиан теософияси, нуроний фалсафа, зардуштийлик ғояларини мослаштириб, уларни меъёрий илоҳиёт билан бирлаштириб, пировардида тасаввуфнинг аниқ шаклланган монотеистик тизимини яратди. Бу айнан монотеистик сўфийлик эди. Монотеистик сўфийлик – “ажралмаган бирлик” тажрибасидир.

“Шарқнинг буюк ақл соҳиби, зеҳни ўткир скептик”[2,B.105], мутасаввиф илоҳийшунос Имом ал-Ғаззолий Француз файласуфи Рене Декартдан 600 йил

илгариёқ, “Шубҳа (шак) ҳақиқат сари йўлдир, кимки шубҳаланмаса, у кўрмайди, кўрмаган тушунмайди, тушунмаган кўрлигича, адашганича қолаверади”, — деб таъкидлаган [3,B.189]. “Ҳақиқатни излаб” Низомия мадрасасидан кетишимнинг яна бир сабаби исломдаги асосий йўналишларнинг, яъни мутакаллимлар, файласуфлар, исмоилийлар (ботинийлар) ва сўфийларнинг қарашлари ва таълимотларининг тўғри эканлигига шубҳа қилганимда эди”, деб изоҳлайди имом Ғаззолий. [4, B.75]

Имом ал-Ғаззолий ислом тизимига тасаввуф ва фалсафани киритди, исломни мустаҳкамлашда восита сифатида, фалсафадан фойдаланди. Тасаввуфдан диний урф-одатларга бепарволик ғоясини олиб ташлади.

Сабабийлик фалсафий категорияси тўғрисида Имом ал-Ғаззолий доимо бир нуқтаи назарда бўлган: сабаб қонуниятдан, табиат тараққиётидан эмас Аллоҳнинг иродасидан келиб чиқсагина, ҳақиқий бўлади, деб таъкидлади.

Сўфийларнинг “хилват”га киришини тартибга солиб, агарда бундан, оиласига ва фарзандларига зиён етгудек бўлса, у киши ҳилватланмасин, деб белгилади. Сўфийнинг хилватланиши, тиламчилиги ва меҳнатдан юз ўгириши ножоиз усул бўлиб, бу ҳодисалар риёкорлик ва қаллоблик аломати ҳисобланади деб белгилади. Унинг сўфиёна ғоялари зоҳидона таълимотга асосланган эди. Яъни, у Аллоҳга интилиб аналҳақ бўлишни эмас, Уни ҳолиқ билиб Унга банда бўлишни хоҳларди. Ал-Ғаззолий Аллоҳ нурининг жилвасини инкор этиб, Аллоҳ билан тенг бўлишни истамасди, яъни у “ҳувалҳақ” талимотининг тарафдори ва сунний тасаввуф намояндаси эди.

Имом ал-Ғаззолий Ҳамодоний, Ғиждивоний ва кейинчалик Нақшбандия деб шуҳрат қозонган ва ҳозирги кунгача эъзозланиб, миллионлаб соликларига эга бўлган тариқатининг маънавий-ғоявий устози ҳамдир.

Ғаззолий “Диний илмларнинг тирилиши” асарида бир томондан мантиқ, амалиёт, шубҳа ва объективликни ўз ичига олган, билиш учун зарур бўлган ақлни юқори деб билса, иккинчи томондан Аллоҳга яқинлашиш йўлидаги сўфийларнинг биргаликда, коллектив ибодат қилиш масалаларини, “фано” ҳолатларини ва мукаммалликка эришишнинг даражаларини белгилайди.

Имом ал-Ғаззолий Қуръондаги “жиҳод” тушунчасини “Ал-Васит филь мазҳаб” (“Ислом фиққининг асослари”, 6-жилд) китобида “Ан-Нисо” (“Аёллар”) сурасининг 95-оятини жанг майдонидаги уруш ҳақида эмас, балки, ўз нафсингиз билан курашишда деб тафсир қилди. У ўша даврда ҳам кўп учрайдиган мутаасиб, диний ақидапарастларни “Диндан фойдаланган ҳолда кишиларга ҳужум қиладиган катта йўлдаги қароқчилар” деб атаган эди.

Шу билан бирга, Имом ал-Ғаззолий ислом илмининг энг маъқул шаклини тасаввуф деб билиб, унга ислом фалсафасининг негизи деб қарайди. Ишнинг хулосасида яна бир бор таъкидлаш лозимки, унинг бой мероси кўп сонли мухлисларига асрлар давомида фалсафий, фалсафий-диний, оккультизм билимларини олиши учун манбага айланди. Унинг тасаввуфий қарашлари ижтимоий, маънавий-мафкуравий хусусияти билан диний ва этник бағрикенгликни ифодалайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйҳати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Бирлашган Миллатлар Ташкилои Бош Ассамблеясининг 72-сессиясидаги нутқи // “Халқ йсўзи”, 2017 йил 20 сентябрь.

2. Гегель. Сочинения. Т. II. М.-Л., 1935.

3. Пўлатов Ҳ., Маматов М. Тасаввуф тарихидан лавҳалар. – Тошкент: А. Навоий номидаги Ўзбкистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2011.

4. Избранные произведение мыслителей стран Ближнего и Среднего Востока XI-XIV вв. (Газали-Автобиографический трактат). М., 1961.